

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ЛУГАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА»

ЮРКІВ Ярослава Ігорівна

УДК 378.091:[37.013.42+364](043.3)

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ
МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ТА СОЦІАЛЬНИХ
ПРАЦІВНИКІВ ДО РОБОТИ ІЗ ВРАЗЛИВИМИ
КАТЕГОРІЯМИ НАСЕЛЕННЯ**

13.00.05 – соціальна педагогіка

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Старобільськ – 2021

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Роботу виконано в ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (м. Старобільськ), Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор педагогічних наук, професор
КАРАМАН Олена Леонідівна,
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», ректор.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
ОМЕЛЬЧЕНКО Світлана Олександрівна,
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ), ректор;

доктор педагогічних наук, професор
РОМАНОВСЬКА Людмила Іванівна,
Хмельницький національний університет,
професор кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки;

доктор педагогічних наук, професор
СЛОЗАНСЬКА Ганна Іванівна,
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка,
завідувачка кафедри спеціальної та інклюзивної освіти.

Захист відбудеться 23 грудня 2021 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 29.053.01 ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (м. Старобільськ) за адресою: 92703, м. Старобільськ, пл. Гоголя, 1, ауд. 306.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» за адресою: 92703, м. Старобільськ, пл. Гоголя, 1.

Автореферат розіслано 23 листопада 2021 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. І. Черв'якова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Соціальна, політична, економічна, гуманітарна криза в Україні на тлі зовнішніх та внутрішніх викликів спричинили появу великої кількості вразливих категорій населення, які в нормативному та науковому вітчизняному просторі визначаються як та частина суспільства, що найбільш сприйнятлива до впливу негативних чинників та не в змозі самостійно забезпечити собі гідних умов існування. Останнім часом до визначених раніше категорій вразливого населення (особи з інвалідністю, похилого віку, малозабезпечені, з девіантною поведінкою та ін.) додалися нові – внутрішньо переміщені особи, особи з тимчасово окупованої території, військовослужбовці – учасники бойових дій, які мають високий ступінь ризику потрапляння в складні життєві обставини. У зв'язку з цим актуалізувалася проблема професійної підготовки фахівців до роботи із вразливими категоріями населення.

За предметним полем професійної діяльності найбільш близькими до розв'язання комплексних проблем вразливих категорій населення є фахівці з соціальної педагогіки та соціальної роботи, професійна підготовка яких здійснюється в Україні за спеціальністю 231 Соціальна робота.

Нормативно-правовою базою для професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення є нормативні документи в галузі освіти та соціальної політики, зокрема закони України «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2014), «Про соціальні послуги» (2003, 2019), Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національної рамки кваліфікації» (2011), Державний стандарт вищої освіти зі спеціальності 231 Соціальна робота (2019), професійні стандарти «Соціальний працівник» (2019), «Соціальний робітник» (2019), «Фахівець із соціальної роботи» (2020), «Фахівець із соціальної допомоги вдома» (2020), «Директор закладу (установи) надання соціальних послуг» (2021), «Завідувач відділення (соціальні послуги)» (2021), «Соціальний менеджер» (2021) та ін., у яких висуваються нормативні вимоги до професійної підготовки фахівців через призму сучасних напрямів соціальної політики та соціальної роботи в Україні.

Незважаючи на досить недовгу історію розвитку соціальної педагогіки та соціальної роботи як видів професійної діяльності, спеціальностей та галузей наукових досліджень в Україні (з 1991 року), на сьогодні в міжнародному та вітчизняному освітньо-науковому просторі вже накопичено чимало теоретичних та практичних здобутків щодо професійної підготовки фахівців цього профілю в закладах вищої освіти.

Науковому аналізу професійної підготовки педагогічних кадрів завжди приділялася належна увага. Проблеми філософії освіти

досліджували В. Андрущенко, О. Базалук, В. Кремень, В. Курило, Б. Коротяєв, В. Огнев'юк, І. Прудченко та ін. Теоретичні та методичні засади неперервної професійної освіти знайшли своє відображення у працях С. Гончаренка, Н. Ничкало, С. Сисоєвої, Я. Цехмістера; проблеми вищої освіти – у працях А. Алексюка, С. Архангельського, С. Вітвицької, В. Кушніра, зокрема педагогічної – О. Антонової, Н. Волкової, Н. Гузій, О. Дубасенюк, І. Зязюна, О. Кучерявого, В. Лугового, С. Сисоєвої та ін.

Особливості функціонування закладів вищої освіти в сучасних соціокультурних умовах представлено в наукових працях О. Караман, В. Курило, В. Лугового, С. Савченка та ін., постнекласичні засади розвитку педагогічної науки та практики – О. Бермуса, Л. Ваховського, О. Вознюка, В. Цикіна та ін.

Питання інституалізації соціальної педагогіки та соціальної роботи як сфер професійної діяльності і професіоналізації кадрів розглянуто в працях С. Архипової, В. Бочарової, О. Безпалько, М. Боделан, Р. Вайноли, Л. Віннікової, О. Галан, Ю. Галагузової, І. Зверєвої, Н. Зобенько, А. Капської, О. Карпенко, В. Костіної, Л. Міщик, А. Мудрика, В. Поліщук, Л. Романовської, В. Сластьоніна, Г. Слозанської, З. Фалинської, С. Харченка, М. Чайковського, О. Шеїної та ін.

Зарубіжний досвід професійної підготовки майбутніх соціальних працівників досліджували І. Бондарук, Л. Віннікова, Н. Видишко, Н. Гайдук, В. Гріффіс, М. Дужа-Задорожна, О. Загайко, І. Зверєва, Ч. Казетта, А. Капська, І. Козубовська, Дж. Кросс, А. Кулікова, Г. Лещук, Т. Логвиненко, І. Мигович, Н. Микитенко, Л. Міщик, О. Ольхович, О. Павлішак, О. Пічкарь, В. Полтавець, О. Пришляк, Дж. Раймонд, Г. Слозанська, Н. Собчак, Л. Шульман та ін.

Розкриттю соціальної педагогіки та соціальної роботи як видів професійної діяльності з різними категоріями населення присвячено студії вітчизняних вчених: І. Зверєвої, О. Караман, С. Коношенка, С. Омельченко, Л. Петришин, А. Рижанової, С. Савченка, Т. Семигіної, В. Степаненко, І. Трубавіної, С. Харченка, Ю. Чернецької та ін. та зарубіжних – Р. Day, А. Elmer, А. Tasse.

Наукові розвідки щодо розкриття сутності та класифікацій вразливих категорій населення викладено в роботах З. Баумана, Ф. Бородкіна, Р. Жиленко, Н. Ільченко, О. Калачикової, К. Калініної, О. Караман, З. Кияниці, Г. Леонідової, О. Макарової, О. Мальцевої, І. Матвієнко, С. Несміянової, О. Нікітчиної, Ж. Петрочко, О. Рассказової, О. Рєвнівцева, О. Смолевої, В. Хмелько, І. Храпко, О. Шабунової та ін.

Значущими є дисертаційні праці останніх років, у яких розкрито різні аспекти проблеми професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення: підготовка майбутніх соціальних працівників до роботи зі студентами з

функційними обмеженнями здоров'я в закладах вищої освіти (О. Бацман, 2021), професійна підготовка майбутніх соціальних працівників до роботи з дітьми з обмеженими можливостями здоров'я (Ю. Колодійчук, 2017), формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку (Т. Голубенко, 2015), професійна підготовка майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки (М. Волошенко, 2016), підготовка майбутніх соціальних працівників до профілактики девіантної поведінки серед учнівської молоді в процесі волонтерської практики (Р. Козубовський, 2014), професійна підготовка майбутніх соціальних педагогів і соціальних працівників до профілактики дезадаптації учнів (В. Костіна, 2019), підготовка майбутніх працівників соціальної сфери до здійснення соціально-педагогічного супроводу неповнолітніх, звільнених від відбування покарання з випробуванням (В. Анголенко, 2018), підготовка соціальних педагогів до роботи з сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах (О. Белоліпцева, 2013), професійна підготовка майбутніх соціальних працівників до соціального супроводу сімей, у яких перебувають діти під опікою (О. Водяна, 2016), підготовка майбутніх соціальних педагогів до психолого-педагогічного супроводу дітей із дистантних сімей (Л. Шпільчак, 2016), формування в майбутніх соціальних педагогів готовності до роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування (І. Манохіна, 2013), підготовка майбутніх соціальних педагогів до профілактики адиктивної поведінки дітей підліткового віку (О. Клочко, 2016), формування готовності майбутніх соціальних педагогів до профілактики адиктивної поведінки учнів загальноосвітніх навчальних закладів (Н. Синюк, 2014), підготовка майбутніх соціальних педагогів до соціально-педагогічного супроводу обдарованих школярів (К. Беляєва, 2017), підготовка майбутніх соціальних педагогів до взаємодії сім'ї і школи в роботі з обдарованими дітьми молодшого шкільного віку (О. Ветрова, 2018), формування готовності майбутніх соціальних працівників до профорієнтаційної роботи з безробітною молоддю (Л. Горбань, 2013), формування готовності майбутніх соціальних працівників до організації волонтерської діяльності учнівської молоді (К. Червоненко, 2019), формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи з клієнтами соціальних центрів матері і дитини (А. Шеремет, 2016) та ін.

Аналіз наведеного вище наукового доробку показав, з одного боку, наявність у вітчизняному освітньо-науковому просторі достатньої бази для подальшого вивчення проблеми професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи з різними категоріями клієнтів і населення, з іншого – відсутність спеціального дослідження, яке б на науково-теоретичному, практичному, технологічному й експериментальному рівнях

розкривало проблему професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення в нових соціальних, економічних, політичних, правових умовах на основі використання системного підходу (А. Авер'янов, В. Беспалько, І. Блауберг, Н. Кузьміна, В. Семиченко, С. Харченко, Е. Юдін та ін.).

Актуальність проблеми загострює й необхідність розв'язання низки *суперечностей* між:

- постійним збільшенням кількості вразливих категорій населення в Україні в умовах зовнішніх та внутрішніх викликів та низьким рівнем готовності соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи з ними;
- соціальною потребою у фахівцях з соціальної педагогіки та соціальної роботи із сформованою готовністю до комплексної роботи із вразливими категоріями населення та відсутністю системи професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення в закладах вищої освіти;
- необхідністю системної організації професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників із вразливими категоріями населення та нерозробленістю науково-теоретичних і практичних засад відповідної системи.

Отже, актуальність, недостатня розробленість порушеної проблеми професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення, виявлені суперечності та потреба в їх розв'язанні на науково-теоретичному, технологічному й практичному рівнях зумовили вибір теми дослідження: **«Теорія і практика професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення».**

Зв'язок праці з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію виконано в межах проблематики науково-дослідної роботи кафедри соціальної педагогіки ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» як складової частини комплексної наукової теми «Теорія та практика професійної підготовки спеціалістів з соціальної педагогіки та соціальної роботи» (державний реєстраційний номер 0110U000752). Тему затверджено на засіданні вченої ради ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (протокол № 9 від 26 квітня 2013 р.) та узгоджено бюро Міжвідомчої ради з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології Національної академії педагогічних наук України (протокол № 5 від 28 травня 2013 р.).

Об'єкт дослідження – процес професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення.

Предмет дослідження – науково-теоретичні та практичні засади системи професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення.

Мета дослідження – обґрунтувати науково-теоретичні та практичні засади системи професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення та експериментально перевірити її ефективність.

Відповідно до поставленої мети та предмета визначено провідні **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати стан розробленості професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення у сучасному науковому дискурсі.

2. Узагальнити міжнародний та вітчизняний досвід професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення.

3. Схарактеризувати нормативно-правову базу професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення.

4. Розкрити поняття та класифікації вразливих категорій населення як об'єкта соціальної роботи.

5. З'ясувати місце соціальної роботи із вразливими категоріями населення в сучасному освітньому та професійному вимірах.

6. Визначити сутність і структуру професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення.

7. Теоретично обґрунтувати й розробити систему професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення, схарактеризувати її компоненти.

8. Експериментально перевірити ефективність системи професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення.

Концепція дослідження. Концепція дослідження проблеми професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями ґрунтується на трьох взаємопов'язаних концептах, що в сукупності визначають логіку та етапи її поступового розв'язання, – методологічному, науково-теоретичному й практичному.

Методологічний концепт відображає ідею інтеграції та використання провідних наукових підходів до вивчення проблеми професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення на чотирьох рівнях методології (філософському, загальнонауковому, конкретно-науковому, технологічному), провідними з яких у якості інструментів дослідження обрано аксіологічний, системний, діяльнісний, особистісно зорієнтований, компетентнісний, середовищний, інформаційний, технологічний.

До принципів функціонування системи віднесено: загальні (доступності, науковості, систематичності, послідовності, комплексності, інтеграції, гнучкості, самоактуалізації, суб'єктності, оптимальності в поєднанні різних форм і методів професійної підготовки та діяльності, зв'язку теорії з практикою) та специфічні (індивідуальності освітньої траєкторії здобувача, саморозвитку, освіти протягом життя, опори на життєвий досвід, інтеграції навчальної, наукової та професійно-практичної діяльності).

Науково-теоретичний концепт дослідження ґрунтується на провідних ідеях, теоріях, концепціях, що слугували основою для розуміння проблеми дослідження, визначення дефініцій, наукового опису соціальних та педагогічних фактів і явищ, на основі яких сформульовано понятійний апарат дослідження.

Професійна підготовка майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників – це цілеспрямований процес і результат формування готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності в галузі соціальної педагогіки / соціальної роботи.

Вразливі категорії населення – це та частина людської спільноти конкретного суспільства, яка в цей проміжок часу або на постійній основі має найвищий ризик потрапляння у складні життєві обставини через вплив несприятливих зовнішніх та/або внутрішніх чинників та потребує допомоги, підтримки й захисту з боку держави, державних і недержавних органів, установ й організацій, оскільки не в змозі без сторонньої допомоги забезпечити собі необхідних умов для існування, що зумовлює десоціалізацію та соціальне виключення із суспільства цих категорій.

Професійна підготовка майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення – це цілеспрямований процес і результат формування готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності в сукупності ціннісних орієнтацій, науково-теоретичних знань, операційно-практичних умінь і навичок, індивідуально-особистісних якостей, необхідних для виконання професійних завдань, пов'язаних із попередженням, мінімізацією або подоланням складних життєвих обставин для успішної соціалізації та інтеграції в суспільство цієї частини

суспільства.

Систему професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення визначено як сукупність взаємопов'язаних компонентів (ціле-результативний, теоретико-методологічний, суб'єкт-об'єктний, середовищний, змістовий та технологічний), що гармонійно взаємодіють між собою, утворюючи стійку єдність, яка спрямована на формування готовності майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення.

Провідними ознаками (властивостями) системи професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення визначено цілеспрямованість, цілісність, структурність, функційність, емерджентність, відкритість, динамічність, надійність, синергічність, концептуальність.

Практичний концепт професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення представлено технологіями, формами, методами та етапами як інструментами практичної реалізації відповідної системи в сукупності чотирьох змістових компонентів професійної готовності (ціннісно-мотиваційного, науково-теоретичного, операційно-практичного та індивідуально-психологічного).

На основі класифікаційної ознаки «за характером змісту та структури» (за Г. Селевком) провідними технологіями формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення, а також формами й методами в їх межах визначено: особистісно зорієнтовані, саморозвитку, евристичні, інформаційно-комунікаційні, дослідницькі, професійно зорієнтовані (прикладні).

Етапами практичної реалізації системи професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення стали адаптивний, формувальний, активно-творчий.

Основні концептуальні положення наукового дослідження втілені в **загальній гіпотезі**, яка полягає в тому, що процес професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення набуде ефективності, якщо базуватиметься на відповідній системі, що забезпечена науково-теоретичним і практичним обґрунтуванням змісту та технологій її реалізації.

Загальну гіпотезу конкретизовано в **часткових положеннях**, які становлять науково-теоретичні і практичні засади системи професійної

підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями в сукупності таких компонентів, як:

– *ціле-результативний*, який визначає провідну мету (формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення) та прогнозований результат системи (професійна готовність майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями);

– *теоретико-методологічний*, що представлений методологічними підходами на чотирьох рівнях методології: філософському, загальнонауковому, конкретно-науковому, технологічному (аксіологічний, системний, діяльнісний, особистісно зорієнтований, компетентнісний, середовищний, інформаційний, технологічний);

– *суб'єкт-об'єктний*, який включає об'єктів (майбутні соціальні педагоги та соціальні працівники) та суб'єктів (науково-педагогічні працівники закладу вищої освіти, стейкхолдери), стосунки між якими будуються на засадах суб'єкт-суб'єктної взаємодії та партнерства;

– *середовищний*, що складається із внутрішнього (адміністрація, група забезпечення освітньої програми, керівники практик, едвайзери / куратори академічних груп, органи студентського самоврядування; освітні центри та майданчики) та зовнішнього (окремі індивіди, групи, соціальні інститути – владні, соціальні, освітні, виховні, психологічні, медичні, військові, промислові, релігійні, громадські, благодійні та ін.) освітнього середовища закладу вищої освіти, що мають горизонтальні та вертикальні функційні зв'язки та взаємодіють на партнерських засадах;

– *змістовий*, який віддзеркалює зміст (ціннісно-мотиваційний, науково-теоретичний, операційно-практичний, індивідуально-психологічний компоненти) та напрями (навчальний, науково-дослідний, соціально-гуманітарний, міжнародний, професійно-практичний) професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення;

– *технологічний*, що містить сукупність технологій, форм, методів реалізації та оцінки ефективності системи професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями.

Методологічну основу дослідження становлять: філософські положення про єдність загального, одиничного й особливого, теорії й практики, суспільних явищ та освітнього процесу; діалектичні принципи взаємозв'язку й взаємозумовленості закономірностей і явищ об'єктивної дійсності, активності суб'єкта в процесі професійної підготовки; учення про сутність, структуру, рівні методології пізнання; концептуальні положення методологічних підходів до

професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників; теорії, концепції соціальної та соціально-педагогічної роботи із вразливими категоріями в різнопрофільних соціальних інституціях тощо.

Теоретичну основу дослідження становлять: висновки та положення філософії освіти (В. Андрущенко, П. Антонюк, І. Бех, Л. Ваховський, В. Ільїн, І. Зязюн, Б. Коротяєв, В. Кремень, В. Курило, В. Огнев'юк, С. Сисоєва); положення системного підходу в педагогічних / соціально-педагогічних дослідженнях (С. Архангельський, Ю. Бабанський, В. Беспалько, В. Волкова, Б. Гершунський, В. Докучаєва, О. Дубасенюк, Т. Ільїна, І. Ільєсова, О. Караман, Н. Кузьміна, Р. Макаров, С. Омельченко, Л. Романовська, В. Садовський, Г. Слозанська, С. Харченко, Є. Хриков); наукові положення аксіологічного (Б. Ананьєв, Г. Андрєєва, С. Бадер, Г. Батищев, С. Виговська, С. Вітвицька, Н. Лебедева, С. Маслов, В. Огнев'юк, В. Оржеховська, Н. Ткачова); системного (І. Блауберг, У. Ешбі, В. Садовський, В. Спіцнандель, Е. Юдін); діяльнісного (А. Брушлинський, Л. Виготський, П. Гальперін, Г. Костюк, О. Леонтєв, С. Рубінштейн, В. Шадриков); особистісно зорієнтованого (І. Бех, Є. Бондарєвська, О. Дубасенюк, І. Зимня, О. Пехота, Г. Щедровицький, І. Якиманська); компетентнісного (Дж. Берч, І. Бех, Н. Бібік, О. Бондаренко, І. Драч, О. Дубасенюк, Е. Зеєр, І. Зимня, Дж. Каллаган, А. Кларк, Н. Кузьміна, А. Маркова, Д. Мак Клеелланд, Дж. Равен, О. Овчарук, Л. Петровська, О. Пометун, Л. Романовська, О. Савченко, В. Сластьонін, Г. Слозанська, С. Спенсер, Г.-Х. Хофманн, А. Шелтен, Р. Уайт та ін.); середовищного (О. Горчакова, О. Караман, О. Керницький, С. Коношенко, О. Микитюк, С. Омельченко, Ж. Петрочко, А. Полянничко, А. Рижанова, С. Савченко, С. Харченко, О. Ярошинська); технологічного (Л. Андерсон, В. Беспалько, Б. Блум, В. Боголюбов, М. Кларін, Д. Кратволь, І. Підласий, Г. Селевко) методологічних підходів; теоретичні концепції вразливих категорій населення, вразливості (Р. Жиленко, Н. Ільченко, К. Калініна, О. Караман, З. Кияниця, Г. Леонідова, О. Мальцева, І. Матвієнко, С. Несміянова, Ж. Петрочко, О. Рассказова, О. Рєвнівцева, О. Смолева, О. Шабунова, В. Хмелько); теоретико-методологічні засади професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників (І. Бондарук, Л. Віннікова, М. Дужа-Задорожна, О. Загайко, І. Зверєва, А. Капська, І. Козубовська, Л. Міщик, О. Ольхович, В. Полтавець, О. Пришляк, А. Попова, Дж. Раймонд, С. Харченко), соціальної та соціально-педагогічної роботи із вразливими категоріями населення (О. Беспалько, І. Зверєва, А. Капська, О. Караман, С. Коношенко, С. Омельченко, А. Рижанова, С. Савченко, Т. Семигіна, І. Трубавіна, С. Харченко); фундаментальні положення теорії готовності особистості до професійної діяльності (Ф. Гоноболін, М. Дьяченко, К. Дурай-Новакова, Л. Кандибович, Н. Кузьміна, О. Кучерявий А. Ліненко); теоретичні і практичні аспекти

використання використання інноваційних педагогічних технологій у вищій освіті (Н. Волкова, А. Нісімчук, О. Падалка, І. Прокопенко, С. Сисоєва).

Для досягнення мети дослідження та вирішення окреслених завдань використано комплекс **методів**: *теоретичні* – міждисциплінарний аналіз наукової літератури (філософської, соціологічної, правової, психологічної, педагогічної, соціально-педагогічної, із соціальної роботи) для з'ясування стану розробленості проблеми дослідження; аналіз, синтез, узагальнення – для обґрунтування теоретико-методологічних засад дослідження, визначення його понятійного апарату, формулювання концептуальних положень та висновків; прогнозування, проєктування, моделювання – для розробки та характеристики системи професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями; *емпіричні* – анкетування, тестування, бесіда, спостереження, узагальнення, експертна оцінка, моніторинг для з'ясування рівнів сформованості професійної готовності майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями на різних етапах дослідження; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний етапи) для перевірки ефективності системи професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями; *методи математичної статистики* для визначення статистичної значущості отриманих у ході експерименту результатів.

Експериментальна база дослідження: дослідно-експериментальну роботу проведено з 2014 до 2021 рр. на базі ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ), КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, Хмельницького інституту соціальних технологій ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. Експеримент охоплював 418 здобувачів освіти, з яких 210 осіб увійшли до експериментальної групи (ЕГ) та 208 – до контрольної групи (КГ) та 36 науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що: *утриває*

– обґрунтовано науково-теоретичні й практичні засади системи професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення, що містить ціле-результативний, суб'єкт-об'єктний, середовищний, змістовий, технологічний компоненти на основі врахування сукупності методологічних підходів (аксіологічний, діяльнісний, компетентнісний, середовищний, технологічний) і принципів (науковості, варіативності навчання, навчального співробітництва, професійної спрямованості);

- уведено до наукового обігу поняття «система професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення»;

- змодельовано та розроблено систему професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення, схарактеризовано її компоненти (ціле-результативний, теоретико-методологічний, суб'єкт-об'єктний, середовищний, змістовий, технологічний);

- визначено компоненти (ціннісно-мотиваційний, науково-теоретичний, операційно-практичний, індивідуально-психологічний), відповідні критерії, показники та рівні сформованості професійної готовності майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення (низький, середній, високий);

удосконалено: зміст, технології, форми, методи, навчально-методичне й інформаційне забезпечення професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення;

набули подальшого розвитку: теоретичні положення професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників у закладах вищої освіти; трактування базових понять (професійна підготовка, професійна готовність, соціальна та соціально-педагогічна робота, соціальні послуги, вразливі категорії населення); зміст складників професійної готовності майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення (ціннісно-мотиваційного, науково-теоретичного, операційно-практичного, індивідуально-психологічного).

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в успішній апробації системи професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення за спеціальністю 231 Соціальна робота; розробці змістового наповнення та навчально-методичного й інформаційного забезпечення освітніх компонентів професійного спрямування: «Соціальна робота з різними категоріями клієнтів у громаді», «Соціальна робота з особами, що потрапили у СЖО», «Соціально-педагогічна робота з біженцями та переселенцями»; доповненні відповідними темами програм освітніх компонентів «Історія, теорія і практика соціальної роботи», «Соціальна педагогіка», «Технології соціальної роботи»; програм різних видів навчальних та виробничих практик завданнями, що спрямовані на формування операційно-практичних умінь та навичок, необхідних для роботи із вразливими категоріями населення; розробці й апробації тренінгової програми «Соціальна робота із вразливими категоріями

населення»; проведенні низки семінарів, круглих столів, науково-практичних конференцій за тематикою дослідження.

Результати дослідження можуть бути використані в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців зі спеціальності 231 Соціальна робота за освітніми програмами «Соціальна педагогіка» та «Соціальна робота», підвищенні кваліфікації, неформальної освіти та самоосвіти фахівців у галузях 23 Соціальна робота, 01 Освіта / Педагогіка, 05 Соціальні та поведінкові науки; науково-дослідної роботи здобувачів вищої освіти.

Результати дослідження **впроваджено** в освітній процес ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (довідка про впровадження від 22.06.2021, № 1/534/1), ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ) (довідка про впровадження від 02.06.2021, № 68-21-345/1), КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (довідка про впровадження від 22.07.2021, № 441/1/01-13), Хмельницького інституту соціальних технологій ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» (довідка про впровадження від 09.06.2021, № 61/2), Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка (довідка про впровадження від 13.06.2021, № 2106).

Особистий внесок автора в роботах, опублікованих у спів-авторстві, полягає в розкритті теоретичних і практичних аспектів підготовки соціальних педагогів і соціальних працівників в умовах трансформації системи вищої освіти в умовах гібридної війни на сході України [2], характеристики тренінгових технологій соціально-педагогічної роботи з сім'ями «групи ризику» [4], змісту та інноваційних форм соціально-педагогічного консультування вразливих категорій молоді [5], шляхів використання платформи Moodle під час організації освітнього процесу [26], типології вразливих категорій дітей та молоді як об'єктів соціальної роботи в громаді [28], характеристики труднощів соціально-психологічної адаптації вразливих верств внутрішньо переміщених осіб до нових умов життя [31], особливостей процесу деформації особистості як наслідок гібридної війни [33], методів соціально-педагогічної підтримки обдарованих школярів схильних до девіантної поведінки [34], чинників громадянської соціалізації молоді в умовах постмодерністського інформаційного суспільства [35].

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертаційної роботи доповідалися й обговорювалися на науково-практичних конференціях різних рівнів: *Міжнародних* – «Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей» (Тернопіль, 2014), «Актуальні проблеми взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України» (Старобільськ, 2015), «Забезпечення якості вищої освіти: європейські й національні стандарти та індикатори» (Старобільськ, 2016 – 2018), «Соціологія

та соціальна робота в умовах національних та регіональних викликів»/ «Sociology and social work in the context of national and regional challenges» (Ужгород, 2019), «The response strategy of social work with displaced families and the receiving community (within the context of sustainable development)» (Кривий Пир, 2021), «A research on transformation of social wellbeing and life attitudes in students from the occupied territories and the demarcation line at relocated higher education institutions from the east of Ukraine» (Кривий Пир, 2021), «Сучасна наука: стан, проблеми, перспективи» (Старобільськ, 2021); *Всеукраїнських* – «Соціально-педагогічний простір: виклики сьогодення» (Старобільськ, 2015), «Трансформація національної системи вищої освіти України в умовах зовнішніх викликів» (Старобільськ, 2016), «Тенденції розвитку вищої освіти в умовах гібридної війни на сході України» (Старобільськ, 2017), «Соціалізація особистості в умовах сучасних викликів» (Старобільськ, 2018, 2019), «Підготовка соціальних працівників до розвитку інтегрованих соціальних послуг в об'єднаних територіальних громадах» (Київ, 2019), «Історія та філософія освіти в незалежній Україні: здобутки і стратегії» (Київ, 2020), «Навчання і виховання в інклюзивному освітньому просторі: теорія та практика» (Хмельницький, 2020), «Інтеграція соціогуманітарних та психолого-педагогічних знань як чинник модернізації суспільства в епоху викликів і трансформацій» (Старобільськ, 2021). Результати дисертаційної роботи обговорювались на науково-методичних семінарах кафедри соціальної педагогіки ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Публікації. Зміст та результати дослідження висвітлено в 44 публікаціях, з них 35 – одноосібні, зокрема: 3 монографії – 1 одноосібна та 2 колективні, 26 статей у наукових фахових виданнях України та 4 у зарубіжних періодичних виданнях та виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз (Web of Sciences), 2 навчальних посібники з грифом МОН України.

Кандидатська дисертація на тему «Соціально-педагогічний патронаж сімей з розумово відсталими дітьми» за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка захищена в ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (м. Луганськ) у 2009 році. У тексті докторської дисертації матеріали кандидатської дисертації не використовуються.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (699 джерел, з них – 57 іноземною мовою), 6 додатків на 57 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 606 сторінок й містить 8 рисунків та 30 таблиць.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У Вступі обґрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт, предмет, мету й завдання, сформульовано провідні концептуальні ідеї, гіпотезу, схарактеризовано методи дослідження, розкрито наукову новизну, практичну значущість отриманих результатів, наведено відомості про впровадження та апробацію одержаних результатів, структуру дисертаційної роботи.

У першому розділі – **«Теоретичні засади професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення»** – розкрито професійну підготовку майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення як наукову проблему; узагальнено міжнародний і вітчизняний досвід та схарактеризовано нормативно-правові основи професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення.

Розкриваючи професійну підготовку майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення як наукову проблему, було визначено базове поняття дослідження, розкрито методологічні засади проблеми професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення та з'ясовано стан її розробленості в науковій літературі.

На підставі дефінітивного аналізу низки однорідних понять «підготовка», «професійна підготовка», «професійна підготовка майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників», «готовність до професійної діяльності», представлених у наукових працях із соціальної роботи, соціальної педагогіки, педагогіки, психології (А. Аніщук, О. Бородіна, М. Васильєва, Н. Волкова, І. Зверєва, О. Гордійчук, І. Демченко, А. Капська, О. Коберник, І. Козубовська, О. Кучай, Л. Міщик, В. Рибалко, В. Сластьонін, С. Харченко та ін.) базові поняття дослідження – *професійна підготовка майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників* – визначено як цілеспрямований процес і результат формування готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності, спрямований на оволодіння сукупністю ціннісних орієнтацій, науково-теоретичних знань, практичних умінь і навичок, індивідуально-особистісних якостей, необхідних для успішного виконання професійних завдань у галузі соціальної педагогіки та соціальної роботи; *готовність до професійної діяльності майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників* – як інтегративне особистісне утворення, психологічний стан та очікуваний результат професійної підготовки, що поєднує мотиваційно-ціннісний, науково-теоретичний, операційно-практичний, індивідуально-психологічний складники та дозволяє успішно виконувати професійні завдання в галузях соціальної педагогіки / соціальної роботи.

За результатами дослідження методологічних засад проблеми професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення представлено методологічну конструкцію дисертаційної праці, що становить сукупність наукових підходів на чотирьох рівнях методології (Е. Юдін): філософському – *аксіологічний* підхід (Б. Ананьєв, С. Бадер, І. Бех, Л. Божович, І. Зязюн, М. Каган, В. Огнев'юк, В. Оржеховська, В. Сластьонін, А. Титаренко, Н. Ткачова, Г. Щедровицький, В. Ядов та ін.); загальнонауковому – *системний* (В. Беспалько, О. Березюк, С. Гончаренко, Т. Ільїна, О. Дубасенюк, О. Караман, Н. Кузьміна, С. Омельченко, Л. Романовська, С. Сисоєва, Г. Слозанська, С. Харченко та ін.) та *діяльнісний* (Л. Виготський, П. Гальперін, В. Загвязинський, Г. Ковальчук, М. Коляда, Г. Костюк, О. Леонтєв, Г. Нікітіна, Т. Якимович та ін.) підходи; конкретно-науковому – *особистісно зорієнтований* (В. Андрущенко, І. Бех, І. Зимня, І. Зязюн, В. Кремень, А. Маслоу, Р. Мей, С. Подмазін, К. Роджерс, Д. Фрейберг, І. Якиманська та ін.), *компетентнісний* (Н. Бібік, О. Бондаренко, І. Драч, О. Дубасенюк, Е. Зеєр, І. Зимня, Дж. Каллаган, А. Кларк, Н. Кузьміна, О. Пометун, Л. Романовська, О. Савченко, В. Сластьонін, С. Спенсер, Г.-Х. Хофманн, А. Шелтен, Р. Уайт та ін.), *середовищний* (М. Братко, О. Горчакова, О. Караман, С. Коношенко, С. Омельченко, Ж. Петрочко, А. Полянничко, А. Рижанова, С. Савченко, С. Харченко та ін.), *інформаційний* (Г. Алексєєв, Г. Воробйов, Н. Гендіна, У. Ешбі, Г. Локарева, Т. Лупиніс, О. Повідайчик, В. Поліщук, О. Ракітов, Е. Семенюк, М. Розенберг, Р. Хурум, К. Шеннон та ін.) підходи; технологічному – *технологічний* (А. Алексюк, В. Бондар, В. Беспалько, Р. Вайнола, О. Карпенко, Л. Коваль, Г. Селевко, С. Смирнов, І. Смолюк, Л. Фрідмант, М. Чепіль, О. Шапран та ін.) підхід. Характеристика процесу професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення з використанням наукових підходів дозволила створити найбільш повне уявлення про досліджуваний феномен.

Аналіз дисертаційних робіт, монографій, наукових публікацій, навчально-методичної літератури (О. Бацман, О. Белоліпцева, К. Беляєва, Р. Вайнола, І. Галатир, Л. Горбань, І. Зверєва, О. Ключко, Р. Козубовський, Ю. Колодійчук, О. Лісовець, І. Манохіна, О. Міхєєва, Л. Міщик, Г. Першко, В. Поліщук, С. Харченко, К. Червоненко, А. Шеремет та ін.), які характеризують стан розробленості проблеми професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із різними групами населення, показав, що у вітчизняному освітньо-науковому просторі існує достатня база для подальшого вивчення означеної проблеми, водночас констатовано відсутність спеціального дослідження, яке б на науково-теоретичному, практичному, технологічному й експериментальному рівнях розкривало б

проблему професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення в умовах зовнішніх та внутрішніх викликів, мінливості сучасного світу. Це стало підтвердженням правильності обрання теми дисертаційної праці, її актуальності та необхідності розв'язання.

Узагальнення міжнародного та вітчизняного досвіду професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення дозволило зробити низку висновків у межах трьох напрямів аналізу літератури, що відбивала теорію і практику підготовки: 1) щодо історичних передумов виникнення та розвитку професій «соціальний педагог» та «соціальний працівник»; 2) щодо моделей професійної підготовки соціальних педагогів / соціальних працівників за кордоном та в Україні; 3) щодо особливостей підготовки соціальних педагогів / соціальних працівників із вразливими категоріями населення в зарубіжних та українських закладах вищої освіти.

Дослідження історичних передумов виникнення та розвитку професій «соціальний педагог» та «соціальний працівник» (В. Березан, І. Григ, Р. Day, А. Elmer, С. Кубицький, Т. Семігіна, І. Мигович, Г. Попович та ін.) показало, що цей процес у своєму розвитку пройшов чотири етапи професіоналізації: 1) перетворення діяльності на основне заняття для певної групи людей; 2) організація спеціальних навчальних закладів для підготовки соціальних педагогів / соціальних працівників; 3) законодавче оформлення функцій та повноважень; 4) розроблення і затвердження етичного кодексу професії. Кульмінацією історичного розвитку уявлень про соціальну роботу як спеціальну професійну підготовку стало глобальне визначення соціальної роботи як заснованої на практиці професії та академічної дисципліни, яка сприяє соціальним змінам та розвитку, соціальній згуртованості, активізації та звільненню людей (2014).

Аналіз наукової літератури, присвячений узагальненню різних моделей професійної підготовки соціальних педагогів / соціальних працівників за кордоном та в Україні (І. Бондарук, Л. Віннікова, Н. Гайдук, М. Дужа-Задорожна, О. Загайко, А. Кулікова, Н. Микитенко, О. Ольхович, О. Пічкар, А. Попова, О. Пришляк, Г. Слозанська, Н. Собчак та ін.) дозволив констатувати, що в кожній країні вже склалася власні моделі підготовки соціальних педагогів / соціальних працівників. Учені виділяють три групи зарубіжних країн за схожістю моделей підготовки. До першої групи належать країни (Австрія, Бельгія, Німеччина, Нідерланди, Франція), де підготовка соціальних працівників здійснюється поза системою університетської освіти. Друга група об'єднує країни, у яких розвинуті і університетська, і позауніверситетська моделі підготовки (Чехія, Болгарія, Греція, Норвегія, Польща, Словаччина). У

третій групі країн (Естонія, Фінляндія, Великобританія, Ісландія, Швеція, США, Україна) підготовка фахівців для соціальної сфери здійснюється переважно в закладах вищої освіти. Щодо рівнів підготовки, то у світовому просторі існують допрофесійний, освітній (молодший бакалавр, бакалавр, магістр), освітньо-науковий (доктор філософії) рівні, науковий ступінь доктора наук. Спільною світовою практикою є залучення різних стейкхолдерів соціальної сфери щодо професійної підготовки соціальних педагогів/соціальних працівників до роботи з різними категоріями клієнтів.

До відмінних рис у структурі підготовки майбутніх фахівців до роботи із вразливими категоріями населення належить переважання практичного складника в зарубіжних закладах (до 30% навчального часу на бакалавріаті та до 50% в магістратурі); можливість обрання вузької спеціалізації в закордонних закладах, на відміну від українських, де готують універсальних фахівців; більш жорсткі умови вступу до іноземних навчальних закладів.

Дослідження нормативно-правових основ професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення дозволило узагальнити міжнародні та вітчизняні нормативно-правові документи, що є законодавчим підґрунтям для професійної підготовки.

До основних міжнародних документів, що є основою для розробки національних законодавств у галузі підготовки фахівців для соціальної сфери, належать: Світові пріоритети соціальної роботи і соціального розвитку: зобов'язання щодо дій (2012), Глобальне визначення соціальної роботи (2014), Роль соціальної роботи у системах соціального захисту: універсальне право на соціальний захист (2016), Глобальна декларація етичних принципів соціальної роботи (2018), Глобальні пріоритети соціальної роботи та соціального розвитку на 2020 – 2030 роки (2020), Глобальні стандарти освіти та підготовки в галузі соціальної роботи (2020) та ін.

Нормативно-правовою базою для підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників в Україні є: закони України «Про вищу освіту» (2014), «Про фахову передвищу освіту» (2019), «Про професійну (професійно-технічну) освіту» (1998), «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» (2001), «Про соціальні послуги» (2003, 2019), Національна рамка кваліфікацій, Державні галузеві стандарти зі спеціальності 231 Соціальна робота для першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів вищої освіти (2019), Стандарт професійної (професійно-технічної) освіти з професії 5133 «Соціальний робітник» (2021), професійні стандарти «Соціальний працівник» (2019), «Соціальний робітник» (2019), «Фахівець із соціальної роботи» (2020), «Фахівець із соціальної допомоги вдома» (2020), «Директор закладу (установи) надання соціальних послуг» (2021), «Завідувач відділення

(соціальні послуги)» (2021), «Соціальний менеджер» (2021), «Вихователь (заклади, установи соціального захисту дітей)» (2021). Така ґрунтовна нормативна правова база дозволяє реалізовувати в освітньому процесі ЗВО України різноманітні та унікальні освітні програми підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників за спеціальністю 231 Соціальна робота.

У другому розділі – **«Соціальна робота із вразливими категоріями населення в контексті професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників»** – розкрито поняття та класифікації вразливих категорій населення як об'єкта соціальної роботи; з'ясовано місце соціальної роботи із вразливими категоріями населення в сучасному освітньому та професійному вимірах; визначено сутність і структуру професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення.

Розкриваючи поняття та класифікації вразливих категорій населення як об'єкта соціальної роботи (З. Бауман, Ф. Бородкін, Р. Жиленко, Н. Ільченко, О. Калачикова, К. Калініна, О. Караман, З. Кияниця, Г. Леонідова, О. Мальцева, О. Макарова, І. Матвієнко, С. Несміянова, О. Нікітчина, Ж. Петрочко, О. Рассказова, О. Рєвнівцев, О. Смолева, О. Шабунова, І. Храпко та ін.), встановлено, що ***вразливі категорії населення** – це та частина людської спільноти конкретного суспільства, яка в цей проміжок часу або на постійній основі має найвищий ризик потрапляння у складні життєві обставини через вплив несприятливих зовнішніх та/або внутрішніх чинників та потребує допомоги, підтримки і захисту з боку держави, державних і недержавних органів, установ й організацій, оскільки не в змозі без сторонньої допомоги забезпечити собі необхідних умов для існування.*

У науковій літературі (Т. Алексєнко, Ю. Бондаренко, Ф. Бородкіна, Р. Вайнола, І. Ващенко, Л. Завацька, Н. Заверико, О. Власюк, К. Денисенко, І. Дацюк, Б. Іваненко, В. Лаврухін, В. Лактінов, В. Литвиненко, В. Мамонова, І. Матюрін, К. Міщенко, Л. Новикова, Ю. Поліщук, І. Рудкевич, І. Трубавіна, С. Харченко та ін.) визначено чинники появи вразливих категорій населення, до яких віднесено зовнішні (соціальні, економічні, природні, політичні, військові, екологічні тощо) та внутрішні (матеріальний стан, психофізіологічні вади розвитку, вік, спосіб життя тощо).

До найбільш узагальненої класифікації вразливих категорій населення зараховано: 1) категорії осіб, що мають обмежені ресурси для життєдіяльності та соціальної конкурентоспроможності, проте не перебувають у стані соціальної дезадаптації: неповні та багатодітні сім'ї, діти та молодь, особи похилого віку, люди з особливими потребами, з неповною працездатністю (III групи інвалідності); внутрішньо переміщені особи, особи з тимчасово окупованої

території, військовослужбовці – учасники бойових дій, біженці, переселенці тощо; 2) особи, які перебувають у стані дезадаптації внаслідок складних життєвих обставин, проте не втратили можливості відновлення за певних умов здатності до самостійної життєдіяльності: особи з функційними обмеженнями або які зазнали важких травм; особи, що опинилися в стані соціальної дезадаптації внаслідок вчинення злочинів; постраждали від торгівлі людьми, експлуатації, насилля тощо; постраждали від природних, техногенних та соціальних катастроф; бездомні, безпритульні; діти, які залишилися без піклування дорослих; 3) особи з тимчасовою або незворотною втратою можливостей для самостійної життєдіяльності, що потребують сторонньої допомоги в задоволенні потреб: особи, що зазнають впливу важких захворювань; люди з функційними обмеженнями (I група інвалідності); особи похилого віку, які потребують постійної сторонньої допомоги, та ін.

З'ясування місця соціальної роботи із вразливими категоріями населення в сучасному освітньому та професійному вимірах дозволило встановити, що в Україні та світі соціальна робота розглядається в основному у двох значеннях: 1) в освітньому – як спеціальність, за якою здійснюється підготовка майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників; 2) у професійному – як вид професійної діяльності, спрямований на роботу із вразливими категоріями населення.

Відповідно до першого виміру соціальна робота – це спеціальність або професія, за якою здійснюється підготовка фахівців у сфері професійної (професійно-технічної) освіти (кваліфікований робітник), фахової передвищої освіти (молодший бакалавр), вищої освіти (бакалавр, магістр, доктор філософії). Зокрема у сфері вищої освіти підготовка майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників здійснюється за спеціальністю 231 Соціальна робота, що належить до галузі знань 23 Соціальна робота, якій за Міжнародною стандартною класифікацією освіти відповідають 3 деталізовані галузі (0921 Care of the elderly and of disabled adults, 0922 Child care and youth services, 0923 Social work and counselling).

Щодо другого, професійного, виміру (І. Зверева, Р. Day, А. Elmer, О. Караман, С. Коношенко, С. Омельченко, Л. Петришин, А. Рижанова, С. Савченко, Т. Семигіна, В. Степаненко, А. Tasse, І. Трубавіна, С. Харченко, Ю. Чернецька та ін.) соціальна робота – це професійна діяльність соціальних інституцій, державних і недержавних організацій, груп і окремих індивідів щодо надання допомоги особам чи групам людей у випадках, коли за відсутності належних умов у суспільстві або наявності особистих вад їхня соціалізація утруднюється, призупиняється або набуває зворотного напрямку (десоціалізація), унаслідок чого відбувається соціальна ексклюзія (виключення особи чи групи людей із суспільства). Тож призначенням соціальної роботи із вразливими

категоріями населення є попередження, мінімізація або подолання складних життєвих обставин для їхньої успішної соціалізації та інтеграції в суспільство.

На основі аналізу наукової літератури щодо сутності і структури професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників (С. Архипова, О. Безпалько, М. Боделан, Р. Вайнола, Л. Віннікова, О. Галан, І. Зверєва, Н. Зобенько, А. Капська, О. Карпенко, В. Костіна, Л. Міщик, В. Поліщук, Л. Романовська, В. Сластьонін, Г. Слезанська, З. Фалинська, С. Харченко, М. Чайковський, О. Шеїна та ін.) та теоретичних узагальнень попереднього матеріалу дисертації визначено ключове поняття дослідження.

***Професійна підготовка майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення** – це цілеспрямований процес і результат формування готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності в сукупності ціннісних орієнтацій, науково-теоретичних знань, операційно-практичних умінь і навичок, індивідуально-особистісних якостей, необхідних для виконання професійних завдань, пов'язаних із попередженням, мінімізацією або подоланням складних життєвих обставин для успішної соціалізації та інтеграції в суспільство цієї частини суспільства.*

Установлено, що професійна підготовка майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення має складну структуру, що включає, по-перше, компоненти формування готовності фахівців до роботи із вразливими категоріями населення як вимірювального результату професійної підготовки (*ціннісно-мотиваційний, науково-теоретичний, операційно-практичний, індивідуально-психологічний*); по-друге, компоненти професійної підготовки як цілеспрямованого педагогічного процесу у ЗВО (*суб'єкт (науково-педагогічний працівник), об'єкт (здобувач освіти), мета, завдання, напрями і зміст, форми, методи, технології, етапи, результат*).

Визначення сутності та докладна характеристика структурних компонентів процесу професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення стали достатньою й необхідною базою для обґрунтування і розробки відповідної системи в третьому розділі дисертаційної роботи.

У третьому розділі – **«Система професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення»** – теоретично обґрунтовано, розроблено й схарактеризовано систему професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення.

Спираючись на концептуальні положення теорії систем (Л. фон Бергаланфі, І. Блауберг, В. Садовський, Е. Юдін) та педагогічних (соціально-педагогічних) систем (В. Докучаєва, О. Караман, Н. Кузьміна, С. Омельченко, С. Харченко, Є. Хриков), *систему професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення* визначено як цілісну, упорядковану, взаємозумовлену сукупність компонентів (ціле-результативний, теоретико-методологічний, суб'єкт-об'єктний, середовищний, змістовий та технологічний), спрямовану на формування готовності майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення.

Ціле-результативний компонент визначає мету – формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення, яка є системоутворювальним чинником, реалізується на трьох рівнях (мега-, макро-, мікро-) та знаходить своє втілення в конкретному *результаті* – професійна готовність майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення.

Теоретико-методологічний компонент представлено *методологічними підходами* на чотирьох рівнях методології (філософському, загальнонауковому, конкретно-науковому, технологічному): аксіологічним, системним, діяльнісним, особистісно зорієнтованим, компетентнісним, середовищним, інформаційним, культурологічним, синергетичним, суб'єктно-діяльнісним, контекстним, технологічним; *принципами* – *загальнонауковими*: доступності, науковості, систематичності, послідовності, комплексності, інтеграції, гнучкості, самоактуалізації, суб'єктності, оптимальності, зв'язку теорії з практикою; та *специфічними*: індивідуальності освітньої траєкторії здобувача, саморозвитку, освіти протягом життя, опори на життєвий досвід, активності, партнерства та взаємодії, інтеграції навчальної, наукової та професійно-практичної діяльності.

Суб'єкт-об'єктний компонент відображає професійний портрет *суб'єктів* (науково-педагогічних працівників і різних стейкхолдерів) та індивідуально-психологічні характеристики *об'єктів* (майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників), стосунки між якими будуються на засадах суб'єкт-суб'єктної взаємодії та партнерства.

Середовищний компонент представлено *внутрішнім* (адміністративний та професорсько-викладацький склад ЗВО, керівники практик, едвайзери (куратори академічних груп), представники органів студентського самоврядування, різноманітні структурні підрозділи та служби університету – соціальна, розвитку кар'єри, психологічного відновлення та адаптації, розвитку лідерських навичок, розвитку творчих навичок, інформаційний, інклюзивний та ін.) та *зовнішнім* (окремі індивіди, різнопрофільні соціальні інституції: установи

освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, органи внутрішніх справ, служба у справах дітей, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, територіальні центри соціального обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян, центри зайнятості, центри професійної, медичної та соціальної реабілітації інвалідів, геріатричні установи, притулки для неповнолітніх, центри соціально-психологічної реабілітації неповнолітніх, будинки нічного перебування бездомних громадян, центри обліку бездомних громадян, соціальні готелі, територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг), військові частини, благодійні, громадські, волонтерські організації, фонди та ін.) *середовищем закладу вищої освіти*, у межах якого стає можливим інтеграція ресурсів різних суб'єктів та досягнення мети системи – формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення.

Змістовий компонент віддзеркалює зміст професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення відповідно до його складників: *ціннісно-мотиваційного* (ціннісне ставлення до освіти та майбутньої професії, мотивація на досягнення успіху в освітній і професійній діяльності, зокрема в роботі із вразливими категоріями населення, потреба в постійному особистісному й професійному зростанні), *науково-теоретичного* (сукупність знань про соціальну політику та особливості надання соціальних послуг вразливим категоріям населення, сутність і класифікації вразливих категорій населення, технологій, форм та методів соціальної роботи із вразливими категоріями населення), *операційно-практичного* (уміння й навички оцінювати та вирішувати соціальні проблеми та потреби вразливих категорій населення, налагоджувати співпрацю з представникам різних професійних груп та громад, виявляти сильні сторони та залучати особистісні ресурси вразливих категорій населення), *індивідуально-психологічного* (володіння психофізіологічними (абстрактність, критичність, емоційна стабільність, вольова рішучість) та психологічними (цілеспрямованість, толерантність, комунікативність, емпатійність, відповідальність) якостями особистості).

Технологічний компонент відбиває *технології* (особистісно зорієнтовані, саморозвитку, евристичні, інформаційно-комунікаційні, дослідницькі, модульно-рейтингові, професійно зорієнтовані (прикладні) та ін.), відповідні *форми й методи* в їх межах та *етапи* (адаптивний, формувальний, активно-творчий) професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення, через який можлива реалізація системи загалом.

У четвертому розділі – **«Дослідно-експериментальна робота з упровадження системи професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення»** – висвітлено хід та результати дослідно-експериментальної роботи на різних етапах.

Дослідно-експериментальна робота проводилась на базі ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ), КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, Хмельницького інституту соціальних технологій ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. Загальна вибірка склала 418 здобувачів та 36 науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти.

Для з'ясування рівнів сформованості професійної готовності майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення було визначено й схарактеризовано відповідні критерії та показники: *ціннісно-мотиваційний* (ціннісне ставлення до вищої освіти, майбутньої професії соціального педагога / соціального працівника, зокрема соціальної роботи із вразливими категоріями населення, мотивація на досягнення успіху в освітній і професійній діяльності, потреба в безперервному особистісному і професійному зростанні), *науково-теоретичний* (наявність знань щодо методологічних підходів, теорій, концепцій, понятійно-термінологічного апарату соціальної та соціально-педагогічної роботи із вразливими категоріями населення; зарубіжного та вітчизняного досвіду роботи із вразливими категоріями населення; нормативно-правових засад соціальної політики та надання соціальних послуг вразливим категоріям населення; сутності і класифікації вразливих категорій населення та складних життєвих обставин; напрямів, змісту і технологій соціальної роботи із вразливими категоріями населення, принципів міжвідомчої взаємодії при роботі з вразливими категоріями населення залежно від індивідуальних потреб, вікових відмінностей, гендерних, етнічних та інших особливостей; процесів становлення, розвитку та соціалізації особистості, соціальної групи і громади), *операційно-практичний* (застосування вмінь і навичок виявляти, оцінювати сильні сторони та залучати особистісні ресурси вразливих категорій населення для розв'язання проблем, виходу із складних життєвих обставин; надавати допомогу, налагоджувати комунікацію із вразливими категоріями клієнтів, колегами та іншими спеціалістами; вести випадки клієнтів, проводити інтервенції та дослідження із застосуванням кількісних та якісних методів збору інформації; застосовувати організаційно-правові механізми соціального захисту та правового супроводу вразливих категорій населення; застосовувати методи

менеджменту для організації власної професійної діяльності та управління діяльністю соціальних педагогів / соціальних працівників і волонтерів), *індивідуально-психологічний* (володіння психофізіологічними (абстрактність, критичність, гнучкість і креативність мислення, емоційна стабільність, вольова рішучість) та психологічними (цілеспрямованість, толерантність, комунікативність, емпатійність, відповідальність, рефлексивність) якостями).

На основі визначених критеріїв та показників схарактеризовано відповідні рівні сформованості професійної готовності майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення: *низький, середній, високий*.

Дослідно-експериментальну роботу з упровадження системи професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення в закладах вищої освіти здійснено в межах трьох етапів – констатувального, формувального, контрольного.

Визначення рівнів сформованості професійної готовності майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення відбувалося на констатувальному та контрольному етапах експерименту на підставі використання діагностичного інструментарію, що вміщував *стандартизовані тести та методики* (методика «Мотиви вибору професії» (Р. Овчарової), Методика вивчення мотивів навчальної діяльності (К. Замфір, модифікація А. Реана, В. Якуніна), Методика «Мотивація навчання у ЗВО» (Т. Ільїна), «Методика діагностики особистості на мотивацію до успіху» (Т. Елерс), «Методика діагностики особистості на мотивацію до уникнення невдач» (Т. Елерс), Методика «Питальник емпатійних тенденцій» (Мехрабіан і Епштайн), «Методика діагностики самооцінки мотивації до схвалення» (Д. Марлоу, Д. Краун), Методика виявлення «Комунікативних і організаторських схильностей» (КОС2), Методика «Ціннісні орієнтації» (М. Рокіч), Методика визначення особистісних якостей майбутнього педагога (Ф. Фідлер), Методика «Шкала локусу контролю» (Дж. Роттер); *спеціально розроблена для здобувачів освіти «Анкета для визначення рівня професійної готовності майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення».*

Дослідно-експериментальну роботу з упровадження системи професійної готовності майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення було здійснено на формувальному етапі експерименту протягом трьох визначених етапів: адаптивного, формувального, активно-творчого у процесі професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників за освітніми програмами «Соціальна

робота», «Соціальна педагогіка», «Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Практична психологія» (гарант Я. Юрків) спеціальності 231 Соціальна робота.

На *адаптивному етапі* дослідно-експериментальної роботи було створено аксіологічне середовище шляхом інтеграції кадрових, матеріально-технічних, навчально-методичних та інформаційних ресурсів суб'єктів та різнопрофільних центрів, служб, органів, установ, організацій, залучених до професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення: *внутрішніх* (адміністративний та професорсько-викладацький склад ЗВО, керівники практик, едвайзери (куратори академічних груп), представники органів студентського самоврядування, різноманітні структурні підрозділи та служби університету – соціальна, розвитку кар'єри, психологічного відновлення та адаптації, розвитку лідерських навичок, розвитку творчих навичок, інформаційний, інклюзивний та ін.) та *зовнішніх* (окремі індивіди, різнопрофільні соціальні інституції: установи освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, органи внутрішніх справ, служба у справах дітей, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, територіальні центри соціального обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацевдатних громадян, центри зайнятості, центри професійної, медичної та соціальної реабілітації інвалідів, геріатричні установи, притулки для неповнолітніх, центри соціально-психологічної реабілітації неповнолітніх, будинки нічного перебування бездомних громадян, центри обліку бездомних громадян, соціальні готелі, територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг), військові частини, благодійні, громадські, волонтерські організації, фонди та ін.). Проведено організаційну роботу щодо роз'яснення мети і змісту експерименту із групами забезпечення освітніх програм зі спеціальності 231 Соціальна робота експериментальних ЗВО (36 науково-педагогічних працівників).

На адаптивному етапі також проведено *констатувальний зріз* рівня професійної готовності майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення зі студентами 1 курсу 2017 року вступу експериментальних ЗВО та виявлено переважно низький її рівень за всіма критеріями – ціннісно-мотиваційним, науково-теоретичним, операційно-практичним та індивідуально-психологічним в ЕГ та КГ. Такі результати стали основою для проєктування системи професійної готовності майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення.

Завданням адаптивного етапу стало й проведення комплексу заходів щодо адаптації першокурсників до навчання в університеті та формування ціннісно-мотиваційного складника професійної готовності до роботи із вразливими категоріями населення. З цією метою на базі психологічних і соціальних служб ЗВО, різних центрів (зокрема розвитку кар'єри, розвитку

лідерських якостей та ін.) із залученням психологів та едвайзерів (кураторів) було реалізовано «Програму соціально-психологічної адаптації першокурсників до навчання в закладі вищої освіти» та тренінги «Розвиток мотивації досягнення успіху», «Професійне та особистісне зростання». В освітньому процесі здобувачі опановували обов'язкові освітні компоненти «Особистість у соціальній роботі» (1 семестр, 6 кредитів ECTS) «Соціальна робота з дезадаптованими людьми» (2 семестр, 6 кредитів ECTS), «Соціальна педагогіка» (2 семестр, 7 кредитів ECTS). Таким чином відбувалося формування ціннісного ставлення до вищої освіти, майбутньої професії соціального педагога / соціального працівника, зокрема соціальної роботи із вразливими категоріями населення, мотивації на досягнення успіху в освітній і професійній діяльності, потреби в безперервному особистісному і професійному зростанні, а також поступове занурення в професійне навчання.

Провідними засобами реалізації змісту підготовки на цьому етапі були особистісно зорієнтовані технології та технології саморозвитку (тренінги, ігри, вправи, навчальні заняття, індивідуальна, самостійна робота).

На другому, *формуальному*, етапі впровадження системи професійної готовності майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення в здобувачів 2, 3, 4 курсів відбувалося формування всіх складників професійної готовності, зокрема, науково-теоретичного, операційно-практичного, індивідуально-психологічного, в освітньому процесі на основі інтеграції всіх напрямів діяльності ЗВО – навчального, науково-дослідного, міжнародного, соціально-гуманітарного, професійно-практичного.

Система *науково-теоретичних знань* (щодо методологічних підходів, теорій, концепцій, понятійно-термінологічного апарату, зарубіжного та вітчизняного досвіду, нормативно-правових засад соціальної політики та надання соціальних послуг, сутності і класифікації вразливих категорій населення та складних життєвих обставин, напрямів, змісту і технологій роботи із вразливими категоріями населення) формувалася *в процесі вивчення* обов'язкових («Історія, теорія і практика соціальної роботи», «Технології соціальної роботи», «Соціальна робота з різними категоріями клієнтів у громаді», «Соціальна робота з особами, що потрапили у СЖО») та вибіркових («Соціально-педагогічна робота з біженцями та переселенцями», «Соціально-педагогічна робота з соціальними сиротами», «Соціально-педагогічна робота з неповнолітніми засудженими», «Соціально-педагогічна робота з людьми з адиктивною поведінкою», «Соціальна діяльність з неповними сім'ями», «Соціальна профілактика та протидія торгівлі людьми», «Соціальна робота з мігрантами», «Соціальний супровід сім'ї та дитячих будинків сімейного типу», «Соціальна робота з сім'ями в складних життєвих обставинах») компонентів;

неформальної освіти на базі центрів і служб внутрішнього і зовнішнього освітнього середовища ЗВО (тренінгова програма «Соціальна робота із вразливими категоріями населення», онлайн-курси «Конфліктна і гендерна чутливість у роботі з представниками (-цями) вразливих категорій», «Реалізація принципів гендерної рівності при наданні адміністративних і соціальних послуг», «Соціальні послуги в ОТГ: з чого почати», Програма з вирішення конфліктів мирним шляхом та формування навичок медіації); *науково-дослідній роботі* (робота *наукових гуртків* студентів, участь у *науково-практичних конференціях* «Соціалізація особистості в умовах сучасних викликів» (2017–2019, Старобільськ), «Соціологія та соціальна робота в умовах національних та регіональних викликів» (2019, Ужгород), «Hard/softskills фахівця нової генерації» (2020, Лисичанськ), «Topical issues of the development of modern science» (2020, Софія, Болгарія), «Соціальна, педагогічна та психологічна діяльність з різними категоріями населення в умовах гібридної війни на сході України» (2020, Старобільськ), «Зміст та особливості соціально-педагогічної та психологічної діяльності в сучасних умовах» (2017–2020, Старобільськ), «Соціальна робота в міждисциплінарному вимірі: теорія і практика» (2020, Старобільськ), «Сучасне українське студентство: проблеми та ціннісні орієнтації» (2020, Хмельницький) та ін.; *Всеукраїнських конкурсах* студентських наукових робіт та олімпіадах, дистанційному конкурсі студентських та учнівських наукових робіт із соціальної педагогіки / соціальної роботи (2017–2020), конкурсі «Від освіти до кар'єри» (2018–2020) та ін.; *публікації* в збірнику студентських праць «Науковий пошук молодих дослідників»; *міжнародній роботі* (участь у міжнародних *проектах* «Укріплення потенціалу сімей, які опинились у складних життєвих обставинах, які мають статус ВПО та мають ризик втрати дитиною батьківського піклування» (Австрія, США), «Інтенсифікація впливу вчителів Луганської області на процеси примирення та встановлення миру» (ЄС), «Психосоціальний супровід для дітей та батьків / опікунів у буферній зоні на сході України» (Австрія), *конференціях* «Sociology, pedagogy, psychology – prospects for the development of modern society» (2019, Анталія, Туреччина), «Trends and directions of development of scientific approaches and prospect softintegration of Internet technologies in to society» (2021, Стокгольм, Швеція) та ін.); *соціально-гуманітарній роботі* (соціальна, педагогічна та психологічна робота з внутрішньо переміщеними особами, особами з тимчасово окупованої території, військовослужбовцями – учасниками бойових дій).

Технологіями впровадження змісту науково-теоретичного компонента професійної готовності стали евристичні, розвивальні проблемні, проектні, тренінгові, ігрові, діалогові, інформаційно-комунікаційні, дослідницькі, модульно-рейтингові.

Операційно-практичні вміння й навички майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення (уміння й навички оцінювати та вирішувати соціальні проблеми та потреби вразливих категорій населення, налагоджувати співпрацю з представникам різних професійних груп та громад, виявляти сильні сторони та залучати особистісні ресурси вразливих категорій населення) формувалися в процесі різних видів *навчальних (1, 2, 3 курси) та виробничих (4 курс) практик* ознайомлювально-вступної, соціально-обслуговуючої, соціально-виховної, анімаційної, соціально-підтримувальної, профілактично-попереджувальної, корекційно-реабілітаційної), програми яких ґрунтувалися на соціальній та соціально-педагогічній роботі із вразливими категоріями населення в різнопрофільних соціальних інституціях зовнішнього середовища ЗВО та використанні прикладних, кейс-технологій, технології професійного портфоліо тощо. Операційно-практична підготовка відбувалася на *активно-творчому етапі* впровадження системи та передбачала також здійснення професійної діяльності майбутніми фахівцями на робочих місцях, а також соціально активної діяльності із вразливими категоріями населення.

Індивідуально-психологічні якості майбутніх фахівців (абстрактність, критичність, гнучкість і креативність мислення, емоційна стабільність, вольова рішучість, цілеспрямованість, толерантність, комунікативність, емпатійність, відповідальність, рефлексивність) формувалися протягом усього процесу професійної підготовки та під час реалізації спеціальних програм на базі різнопрофільних центрів, служб, інституцій внутрішнього і зовнішнього середовища ЗВО, зокрема програм стабілізації психоемоційного стану, вирішення конфліктів мирним шляхом та формування навичок медіації, запобігання професійному вигоранню (супервізія), «Школа лідерства», «Дизайн-мислення та людиноцентроване проектування», формування критичного мислення особистості, інформаційної безпеки особистості та ін.

Провідними технологіями формування *індивідуально-психологічних якостей* майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення стали особистісно зорієнтовані та саморозвитку (тренінги, ігри, творчі завдання, вправи тощо).

Дослідна робота на *контрольному етапі* експерименту полягала в здійсненні оцінки рівнів професійної готовності майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення та перевірки ефективності системи професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення.

У *контрольному етапі* експерименту взяли участь 418 здобувачів освіти: 210 здобувачів експериментальної групи (ДЗ «Луганський національний

університет імені Тараса Шевченка» (м. Старобільськ), ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ) та 208 – контрольної групи (КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, Хмельницький інститут соціальних технологій ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка).

Аналіз результатів контрольного зрізу засвідчив позитивну динаміку за всіма критеріями й показниками в ЕГ порівняно з КГ. Порівняльний аналіз динаміки сформованості професійної готовності майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення показав найбільшу перевагу результатів у здобувачів ЕГ над результатами здобувачів КГ за науково-теоретичним і операційно-практичним критеріями. Цей факт пояснюємо тим, що формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення за цими критеріями значною мірою залежить від системи професійної підготовки за відповідними освітніми програмами, тоді як на формування професійної готовності за ціннісно-мотиваційним та індивідуально-психологічним критеріями значний вплив мають психофізіологічні та психологічні чинники.

Порівняльний аналіз загальних результатів оцінки професійної готовності майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення за всіма критеріями засвідчив значне підвищення рівнів його сформованості в здобувачів, які навчалися за розробленою системою професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення.

Рівні готовності майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення на випускному курсі за всіма критеріями наведено в таблиці (див. табл. 1).

Таблиця 1

Рівні готовності майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення (в %)

Критерій/ рівні	Ціннісно-мотиваційний		Науково-теоретичний		Операційно-практичний		Індивідуально-психологічний	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Н	30,5	7,5	30,4	10,2	29,4	7,3	35,2	12,5
С	47	56,7	44,4	53,57	39,6	48,95	44,1	53
В	22,5	35,8	25,2	36,23	31	43,75	20,7	34,5

Примітка: Н – низький; С – середній; В – високий.

Загалом результати контрольного етапу експерименту засвідчили такі позитивні тенденції в експериментальній групі: *по-перше*, суттєве зменшення кількості здобувачів, які мають низький рівень показників за всіма критеріями; *по-друге*, у переважній більшості випускників констатовано наявність ціннісного ставлення до освіти та майбутньої професії, позитивної мотивації на досягнення успіху в освітній і професійній діяльності, потреби в постійному особистісному й професійному зростанні; *по-третє*, констатовано підвищення рівня компетентності майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників як інтегрального показника сформованості знань, умінь, навичок, досвіду, індивідуально-психологічних навичок щодо роботи із вразливими категоріями населення.

Із табл. 1 видно, що в контрольній групі, де процес професійної підготовки здійснювався за традиційною системою, рівень професійної готовності майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення наприкінці 4 курсу також підвищився, проте статистично не значущо.

Підтвердження достовірності, валідності та значущості дослідно-експериментальної роботи з перевірки ефективності системи професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення здійснювалося за допомогою непараметричного статистичного критерію Пірсона χ^2

Отже, результати контрольного етапу експерименту підтвердили ефективність розроблених теоретичних і практичних засад системи професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило сформулювати такі висновки.

У дисертаційній роботі наведено теоретичне узагальнення та оригінальне наукове вирішення проблеми професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення.

1. Дефінітивний аналіз однорідних понять «підготовка», «професійна підготовка», «професійна підготовка майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників», «готовність до професійної діяльності» в наукових працях з соціальної роботи, соціальної педагогіки, педагогіки, психології дозволив визначити базові поняття дослідження. Професійну підготовку майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників визначено як цілеспрямований процес і результат формування готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності, спрямований на оволодіння сукупністю ціннісних

орієнтацій, науково-теоретичних знань, практичних умінь і навичок, індивідуально-особистісних якостей, необхідних для успішного виконання професійних завдань у галузі соціальної педагогіки та соціальної роботи; готовність до професійної діяльності майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників – як інтегративне особистісне утворення, психологічний стан та очікуваний результат професійної підготовки, що поєднує ціннісно-мотиваційний, науково-теоретичний, операційно-практичний, індивідуально-психологічний складники та дозволяє успішно виконувати професійні завдання в галузях соціальної педагогіки / соціальної роботи. Виявлено, що проблема професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення потребує подальшого розв'язання на науково-теоретичному, технологічному та практичному рівнях.

2. Установлено, що на сьогодні накопичено значний міжнародний та вітчизняний досвід професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення. Визначено п'ять етапів історичного розвитку досліджуваної проблеми: 1) перетворення професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників на основне заняття для певної групи людей; 2) організація спеціальних навчальних закладів для підготовки соціальних педагогів та соціальних працівників; 3) законодавче оформлення функцій та повноважень суб'єктів підготовки; 4) розроблення і затвердження етичного кодексу професії; 5) глобальне визначення соціальної роботи як заснованої на практиці професії та академічної дисципліни, яка сприяє соціальним змінам та розвитку, соціальній згуртованості, активізації та звільненню людей.

Виділено три групи країн за схожістю моделей професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення: 1) Австрія, Бельгія, Німеччина, Нідерланди, Франція, де підготовка фахівців соціальної сфери здійснюється поза системою університетської освіти; 2) Чехія, Болгарія, Греція, Норвегія, Польща, Словаччина, у яких розвинуті і університетська, і позауніверситетська моделі підготовки; 3) Естонія, Фінляндія, Великобританія, Ісландія, Швеція, США, Україна, де підготовка фахівців здійснюється переважно в закладах вищої освіти. Визначено рівні професійної підготовки у світовому просторі: допрофесійний, освітній (молодший бакалавр, бакалавр, магістр), освітньо-науковий (доктор філософії) рівні, науковий ступінь доктора наук.

3. Характеризовано нормативно-правову базу професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення: *міжнародну* (Світові пріоритети соціальної роботи і соціального розвитку: зобов'язання щодо дій (2012), Глобальне

визначення соціальної роботи (2014), Глобальна декларація етичних принципів соціальної роботи (2018), Глобальні пріоритети соціальної роботи та соціального розвитку на 2020-2030 роки (2020), Глобальні стандарти освіти та підготовки в галузі соціальної роботи (2020) та ін.) та *вітчизняну* (закони України «Про вищу освіту» (2014), «Про фахову передвищу освіту» (2019), «Про професійну (професійно-технічну) освіту» (1998), «Про соціальні послуги» (2003, 2019), Національна рамка кваліфікацій, Державні галузеві стандарти зі спеціальності 231 Соціальна робота для першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів вищої освіти (2019), професійні стандарти на групу професій «Соціальний працівник / Соціальний педагог» (2019 – 2021).

4. Визначено поняття та класифікацію вразливих категорій населення як об'єкта соціальної та соціально-педагогічної роботи майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників. Установлено, що вразливі категорії населення – це та частина людської спільноти конкретного суспільства, яка в цей проміжок часу або на постійній основі має найвищий ризик потрапляння у складні життєві обставини через вплив несприятливих зовнішніх та/або внутрішніх чинників та потребує допомоги, підтримки і захисту з боку держави, державних і недержавних органів, установ й організацій, оскільки не в змозі без сторонньої допомоги забезпечити собі необхідних умов для існування.

Здійснено класифікацію вразливих категорій населення: 1) особи, що мають обмежені ресурси для життєдіяльності та соціальної конкурентоспроможності, проте не перебувають у стані соціальної дезадаптації (неповні та багатодітні сім'ї, діти та молодь, особи похилого віку, люди з особливими потребами, з неповною працездатністю (III групи інвалідності); внутрішньо переміщені особи, особи з тимчасово окупованої території, військовослужбовці – учасники бойових дій, біженці, переселенці тощо); 2) особи, які перебувають у стані дезадаптації внаслідок складних життєвих обставин, проте не втратили можливості відновлення за певних умов здатності до самостійної життєдіяльності (з функційними обмеженнями або які зазнали важких травм, що опинилися в стані соціальної дезадаптації внаслідок вчинення злочинів, постраждали від торгівлі людьми, експлуатації, насилля, природних, техногенних та соціальних катастроф; бездомні, безпритульні, діти, які залишилися без піклування дорослих); 3) особи з тимчасовою або незворотною втратою можливостей для самостійної життєдіяльності, що потребують сторонньої допомоги в задоволенні потреб (що зазнають впливу важких захворювань, з функційними обмеженнями (I група інвалідності), похилого віку та ін.).

5. Визначено сутність і структуру професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення. Ключове поняття дослідження – професійна підготовка

майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення – потлумачено як цілеспрямований процес і результат формування готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності в сукупності ціннісних орієнтацій, науково-теоретичних знань, операційно-практичних умінь і навичок, індивідуально-особистісних якостей, необхідних для виконання професійних завдань, пов'язаних із попередженням, мінімізацією або подоланням складних життєвих обставин для успішної соціалізації та інтеграції в суспільство цієї частини суспільства.

Установлено, що професійна підготовка майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення має складну структуру, що включає, по-перше, компоненти професійної готовності фахівців до роботи із вразливими категоріями населення як вимірювального результату професійної підготовки (ціннісно-мотиваційний, науково-теоретичний, операційно-практичний, індивідуально-психологічний); по-друге, компоненти професійної підготовки як цілеспрямованого педагогічного процесу у ЗВО (суб'єкт, об'єкт, мета, завдання, напрями і зміст, форми, методи, технології, етапи, результат).

6. Теоретично обґрунтовано й розроблено систему професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення, яку визначено як цілісну, упорядковану, взаємозумовлену сукупність компонентів (ціле-результативний, теоретико-методологічний, суб'єкт-об'єктний, середовищний, змістовий та технологічний), спрямовану на формування готовності майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення.

7. Систему професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення реалізовано протягом 2017–2021 рр. у межах трьох етапів: адаптивного, формувального, активно-творчого.

На *адаптивному етапі* визначено й схарактеризовано критеріальну базу дослідження: критерії (ціннісно-мотиваційний, науково-теоретичний, операційно-практичний, індивідуально-психологічний), відповідні показники та рівні (низький, середній, високий) з метою діагностики рівнів професійної готовності майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення на різних етапах експерименту; проведено констатувальний етап експерименту й визначено переважно низький рівень професійної готовності майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення за всіма критеріями, що підтвердило необхідність упровадження розробленої системи в процес професійної підготовки.

Наступним кроком стало створення аксіологічного середовища (внутрішнього і зовнішнього) ЗВО шляхом інтеграції кадрових, матеріально-технічних, навчально-методичних та інформаційних ресурсів суб'єктів та різнопрофільних центрів, служб, органів, установ, організацій, залучених до професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення; проведено комплекс заходів щодо адаптації першокурсників до навчання в університеті та формування ціннісно-мотиваційного складника професійної готовності до роботи із вразливими категоріями населення: реалізовано «Програму соціально-психологічної адаптації першокурсників до навчання в закладі вищої освіти», тренінги «Розвиток мотивації досягнення успіху», «Професійне та особистісне зростання»; обов'язкові освітні компоненти «Особистість у соціальній роботі», «Соціальна робота з дезадаптованими людьми», результатом чого стала сформованість у здобувачів ціннісного ставлення до вищої освіти, майбутньої професії соціального педагога/соціального працівника, зокрема соціальної роботи із вразливими категоріями населення, мотивації на досягнення успіху в освітній і професійній діяльності, потреби в безперервному особистісному і професійному зростанні, а також поступове занурення в професійне навчання. Провідними засобами реалізації змісту підготовки на цьому етапі були особистісно зорієнтовані технології та технології саморозвитку (тренінги, ігри, вправи, навчальні заняття, індивідуальна, самостійна робота).

8. *Формувальний етап* упровадження системи професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення (2, 3, 4 курси) збігався з однойменним етапом дослідно-експериментальної роботи, на якому відбувалося формування всіх складників професійної готовності, зокрема, науково-теоретичного, операційно-практичного, індивідуально-психологічного на основі інтеграції всіх напрямів освітньої діяльності ЗВО – навчального, науково-дослідного, міжнародного, соціально-гуманітарного, професійно-практичного. *Активно-творчий етап* відповідав 4 курсу навчання, коли здобувачі проходили виробничу практику та виконували професійні обов'язки на робочих місцях, проявляли соціальну активність у громаді в роботі із вразливими категоріями населення.

Система *науково-теоретичних знань* щодо роботи із вразливими категоріями населення формувалася в процесі вивчення *обов'язкових* («Історія, теорія і практика соціальної роботи», «Технології соціальної роботи», «Соціальна робота з різними категоріями клієнтів у громаді», «Соціальна робота з особами, що потрапили у СЖО») та *вибіркових* («Соціально-педагогічна робота з біженцями та переселенцями», «Соціально-педагогічна робота з соціальними сиротами», «Соціально-педагогічна робота з неповнолітніми

засудженими», «Соціально-педагогічна робота з людьми з адиктивною поведінкою», «Соціальна діяльність з неповними сім'ями», «Соціальна профілактика та протидія торгівлі людьми», «Соціальна робота з мігрантами», «Соціальний супровід сім'ї та дитячих будинків сімейного типу», «Соціальна робота з сім'ями в складних життєвих обставинах») *освітніх компонентів; неформальної освіти* на базі центрів і служб внутрішнього і зовнішнього освітнього середовища ЗВО (тренінгова програма «Соціальна робота із вразливими категоріями населення», онлайн-курси «Конфліктна і гендерна чутливість у роботі з представниками (-цями) вразливих категорій», «Реалізація принципів гендерної рівності при наданні адміністративних і соціальних послуг», «Соціальні послуги в ОТГ: з чого почати», Програма з вирішення конфліктів мирним шляхом та формування навичок медіації); *науково-дослідній роботі* (робота наукових гуртків студентів, участь у науково-практичних конференціях, всеукраїнських конкурсах студентських наукових робіт та олімпіадах з соціальної педагогіки / соціальної роботи, конкурси «Від освіти до кар'єри», публікації в збірнику студентських праць «Науковий пошук молодих дослідників»); *міжнародній роботі* (участь у міжнародних проєктах та конференціях); *соціально-гуманітарній роботі* (соціальна, педагогічна та психологічна робота із вразливими категоріями населення в громаді). Технологіями впровадження змісту науково-теоретичного компонента професійної готовності стали евристичні, розвивальні проблемні, проєктні, тренінгові, ігрові, діалогові, інформаційно-комунікаційні, дослідницькі, модульно-рейтингові.

Операційно-практичні вміння й навички майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення формувалися в процесі різних видів *навчальних (1, 2, 3 курси) та виробничих (4 курс) практик* ознайомлювально-вступної, соціально-обслуговуючої, соціально-виховної, анімаційної, соціально-підтримувальної, профілактично-попереджувальної, корекційно-реабілітаційної), програми яких ґрунтувалися на соціальній та соціально-педагогічній роботі із вразливими категоріями населення в різнопрофільних соціальних інституціях зовнішнього середовища ЗВО та використанні прикладних, кейс-технологій, технології професійного портфоліо тощо.

Індивідуально-психологічні якості майбутніх фахівців формувалися протягом усього процесу професійної підготовки та під час реалізації спеціальних програм на базі різнопрофільних центрів, служб, інституцій внутрішнього і зовнішнього середовища ЗВО, зокрема програм стабілізації психоемоційного стану, вирішення конфліктів мирним шляхом та формування навичок медіації, запобігання професійному вигоранню (супервізії), «Школа лідерства», «Дизайн-мислення та людиноцентроване проєктування»,

формування критичного мислення особистості, інформаційної безпеки особистості та ін. Провідними технологіями формування індивідуально-психологічних якостей майбутніх фахівців стали особистісно зорієнтовані та саморозвитку (тренінги, ігри, творчі завдання, вправи тощо).

9. *Контрольний етап* дослідно-експериментальної роботи засвідчив позитивну динаміку щодо професійної готовності майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення. За науково-теоретичним (високий рівень – 36,23%, середній рівень – 53,57%) та операційно-практичним (високий рівень – 43,75%, середній рівень – 48,95%) критеріями зафіксовано більш високий рівень готовності в здобувачів ЕГ порівняно з КГ (за науково-теоретичним критерієм високий рівень – 25,2%, середній рівень – 44,4%; за операційно-практичним критерієм високий рівень – 31%, середній рівень – 39,6%). Пов'язуємо це з тим, що сформованість професійної готовності майбутніх фахівців за цими критеріями значною мірою залежала від цілеспрямованості освітнього процесу в межах експерименту. Своєю чергою, формування професійної готовності за ціннісно-мотиваційним та індивідуально-психологічним критеріями залежить переважно від особистісних психофізіологічних та психологічних чинників. Загалом позитивна динаміка в рівнях професійної готовності майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення дозволила констатувати ефективність запропонованої системи.

Порівняльний аналіз загальних результатів оцінки професійної готовності за всіма критеріями засвідчив значне підвищення рівнів її сформованості в здобувачів, які навчалися за розробленою системою. Достовірність і значущість результатів дослідно-експериментальної роботи з перевірки ефективності професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення було підтверджено за допомогою непараметричного статистичного критерію Пірсона χ^2 .

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Подальшого вдосконалення потребують освітні програми професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників з урахуванням прийнятих останнім часом професійних стандартів соціальної роботи та соціальних послуг населенню, пропозицій різних стейкхолдерів (працедавців, випускників, здобувачів), досягнень вітчизняної та зарубіжної науки, регіонального й міжнародного контексту тощо. Тому перспективу подальших досліджень вбачаємо в розробці змісту й технологій професійної підготовки, підвищення кваліфікації, неформальної освіти соціальних педагогів та соціальних працівників у межах різних спеціальностей та освітніх програм галузі знань 23 Соціальна робота.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. **Юрків Я. І.** Професійна підготовка майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення : монографія. Київ : Талком, 2021. 460 с.
2. Karaman O., **Yurkiv Ya.** Transformation of the higher education system in the conditions of the hybrid war in the east of Ukraine Educational Studios: Theory and Practice : monograph / edit. S. T. Zolotukhina, I. M. Trubavina. Prague-Vienna: Premier Publishing, 2018. P. 9–19.
3. **Yurkiv Ya.** Psychologic support of the education space partisipants' interaction "education establishment – family – community" in activities of the new Ukrainian school Theory and Practice of Future Teacher's Training for Work in New Ukrainian School: monograph / Edit. I. F. Prokopenko, I. M. Trubavina. Prague, OKTAN PRINT s.r.o., 2020. p. 284–293.

Навчальні, методичні посібники

4. Інноваційні технології соціально-педагогічної роботи з сім'ями «групи ризику»: навч. посіб. / Харченко С. Я., Краснова Н. П., **Юрків Я. І.** Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 540 с. (*Рекомендовано МОНМС №1/11-5827 від 22.03.2013*).
5. Соціально-педагогічне консультування: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Харченко С. Я., Краснова Н. П., **Юрків Я. І.** Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. – 403 с. (*Рекомендовано МОНМС №1/11-6804 від 15.05.2012 р.*).

Статті в наукових фахових виданнях України:

6. **Юрків Я. І.** Мультидисциплінарна команда як форма соціально-педагогічної роботи з розумово відсталими дітьми та їхніми сім'ями. *Наук. вісник Ужгородськ. ун-ту. Серія: Педагогіка. Соціальна робота.* Вип. 21. 2011. С. 218–222.
7. **Юрків Я. І.** Надання вищої освіти особам з обмеженими функціональними можливостями та підготовка фахівців до роботи з ними (на прикладі досвіду в Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка). *Соціальна педагогіка: теорія та практика.* 2011. № 1. С. 32–38.
8. **Юрків Я. І.** Методика соціально-педагогічної діагностики сім'ї. *Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Серія: Педагогічні науки.* 2011. № 20 (231) жовтень. Ч. V. С. 223–232.
9. **Юрків Я. І.** Сутність та специфіка соціально-педагогічної роботи з дітьми з обмеженими можливостями. *Соціальна педагогіка: теорія та практика.* 2012. № 1. С. 21–28.

10. **Юрків Я. І.** Підготовка соціальних педагогів до роботи з дітьми з обмеженими можливостями. *Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Серія: Педагогічні науки.* 2012. № 19 (254) жовтень. Ч. III. С. 293–304.
11. **Юрків Я. І.** Телефонне консультування як метод соціально-педагогічної допомоги клієнтам. *Соціальна педагогіка: теорія та практика.* 2012. № 4. С. 39–48.
12. **Юрків Я. І.** Умови вирішення конфліктів у підлітковому середовищі соціальним педагогом. *Соціальна педагогіка: теорія та практика.* 2013. № 2. С. 32–41.
13. **Юрків Я. І.** Сутність та зміст соціального феномену «насильство в сім'ї». *Наук. вісник Ужгородськ. ун-ту. Серія: Педагогіка. Соціальна робота.* Вип. 27. 2013. С. 234–237.
14. **Юрків Я. І.** Тренінгова програма як локальна технологія вирішення підліткових конфліктів. *Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Серія: Педагогічні науки.* 2013. № 13 (272) липень. Ч. IV. С. 148–154.
15. **Юрків Я. І.** Соціально-правові аспекти захисту дітей від насильства у сім'ї. *Соціальна педагогіка: теорія та практика.* 2013. № 4. С. 80–88.
16. **Юрків Я. І.** Аналіз соціально-психологічних чинників жорстокого поводження з дітьми у сім'ї та їх профілактика. *Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Серія: Педагогічні науки.* 2013. № 23 (282) грудень. Ч. I. С. 162–168.
17. **Юрків Я. І.** Насильство дітей у сім'ї як соціально-педагогічна проблема. *Наук. вісник Ужгородськ. ун-ту. Серія: Педагогіка. Соціальна робота.* Вип. 28. 2013. С. 185–189.
18. **Юрків Я. І.** Соціально-педагогічна профілактика конфліктів в учнівському колективі підлітків. *Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Серія: Педагогічні науки.* 2014. № 5 (288) березень. Ч. I. С. 138–147.
19. **Юрків Я. І.** Історико-педагогічний аналіз сімейного насилля над дитиною. *Наук. вісник Ужгородськ. нац. ун-ту. Серія: Педагогіка. Соціальна робота.* 2014. № 31. С. 196–199.
20. **Юрків Я. І.** Зарубіжний досвід соціально-виховної роботи з умовно засудженими неповнолітніми. *Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Серія: Педагогічні науки.* 2015. № 1 (290) січень. С. 290–296.
21. **Юрків Я. І.** Міжнародний досвід попередження жорстокого ставлення до дітей у сім'ї. *Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Серія: Педагогічні науки.* 2015. № 2 (291) квітень. Ч. I. С. 103–110.
22. **Юрків Я. І.** Методи соціально-педагогічної роботи з дітьми, які зазнали насильства в сім'ї. *Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Серія: Педагогічні науки.* 2016. № 3 (300) квітень. Ч. I. С. 328–335.

23. **Юрків Я. І.** Особливості формування психологічної готовності майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності у вищому навчальному закладі. *Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Серія: Педагогічні науки.* 2016. № 6 (303) жовтень. Ч. III. С. 87–94.

24. **Юрків Я. І.** Профілактика синдрому «професійного вигорання» у соціальних працівників. *Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Серія: Педагогічні науки.* 2017. № 1(306) лютий. Ч. I. С. 283–289.

25. **Юрків Я. І.** Підготовка фахівців соціальної сфери до роботи з дітьми, які зазнали насильства у сім'ї. *Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Серія: Педагогічні науки.* 2017. № 7 (312) червень. Ч. I. С. 279–284.

26. Караман О. Л., **Юрків Я. І.** Використання платформи Moodle під час організації освітнього процесу зі студентами-військовослужбовцями у ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». *Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Серія: Педагогічні науки.* 2018. №1(315) березень. С. 24–32.

27. **Юрків Я. І.** Медіація як спосіб вирішення конфліктів. *Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Серія: Педагогічні науки.* 2018. №8(322) листопад. С. 85–91.

28. Караман О. Л., **Юрків Я. І.** Вразливі категорії дітей та молоді як об'єкт соціальної роботи в громаді. *Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Серія: Педагогічні науки.* 2019. № 6 (329) жовтень. Ч. I. С. 5–14.

29. **Юрків Я. І.** Соціальна вулична робота як засіб формування здорового способу життя підлітків у громаді. *Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Серія: Педагогічні науки.* 2020. № 2 (333) лютий. Ч. II. С. 294–304.

30. **Юрків Я. І.** Змішане навчання як форма ефективної організації професійної підготовки майбутніх соціальних працівників / соціальних педагогів. *Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Серія: Педагогічні науки.* 2021. № 1 (339) березень. С. 265–279.

31. **Юрків Я. І.,** Луканов Д. В. Труднощі соціально-психологічної адаптації вразливих верств внутрішньо переміщених осіб до нових умов життя. *Наук. вісник Ужгородськ. ун-ту. Серія Педагогіка. Соціальна робота.* 2021. Вип. 1(48). С. 469–473.

Статті в періодичних виданнях зарубіжних країн

та виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз:

32. Karaman O., **Yurkiv Ya.,** Mordovtseva N., Pochinkova M. Diagnosis of the quality indicators of learning process as the basis for designing the technology of critical thinking formation of future teachers Fundamental And Applied Researches: Contemporary Scientifical and practical Solutions and Approaches. Interdisciplinary

Prospects. – Banska Bystrica – Baku – Uzhhorod – Kherson: Posvit, 2019. Vol. 5. P. 105–111.

33. Karaman O., **Yurkiv Ya.** Deformation of Personality as a Consequence of a Hybrid Warfare. *Postmodern Openings*. 2020, Volume 11, Issue 1, P. 42–56. (Web of Sciences)

34. Karaman Olena, Stepanenko Viktoriia, **Yurkiv Yaroslava** Propensity for Suicide among Gifted Schoolchildren of General Secondary-Education Establishments: the Role of Deviant Behavior / *European Online Journal of Natural and Social Sciences*. 2020, Vol. 9, No 4, pp. 798–807.

35. Krasnova N., **Yurkiv Ya.** Civil Socialization of Youth in the Conditions of the Postmodern Information Society. *Postmodern Openings*. 2021. Volume 12 (1), P. 74–90. (Web of Sciences)

Публікації в інших виданнях

36. **Юрків Я. І.** Проблема подготовки будущих социальных педагогов к работе с подростками девиантного поведения. *Организация социокультурной деятельности подростков и молодежи, находящихся в трудной жизненной ситуации*. Научно-методический сборник с международным участием [Текст] / Под ред Герлах И. В., Шкуропий К. В. Уфа, 2012. С. 23–29.

37. **Юрків Я. І.** Социально-педагогическая работа социального педагога по предупреждению насилия в семье. *Подготовка социальных педагогов к работе с детьми и молодежью группы риска: международный сборник научных статей* / науч. ред. И. В. Ткаченко; отв. ред. А. М. Дохолян, В. И. Спирина, М. Л. Спирина. Армавир: РИО АГПА, 2013. С. 274–279.

38. **Юрків Я. І.** Моніторинг як метод дослідження прав дітей, які постраждали внаслідок АТО. *Гібридна війна на Сході України в міждисциплінарному вимірі: витоки, реалії, перспективи реінтеграції* : зб. наук. праць / За заг. ред. ред. В. С. Курило, С. В. Савченко, О. Л. Караман. Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2017. С. 342–347.

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

39. **Юрків Я. І.** Социальное сопровождение как форма поддержки студенческой молодежи с ограниченными возможностями. *Социальная педагогика в первом десятилетии XXI века и перспективы ее развития*. Материалы XIV Всерос. соц.-пед. чтений, посвященных 20-летию РГСУ (25 марта 2011 года). В 2 ч. – Ч. 2 / под ред. Л.В. Мардахаева. Москва: Изд-во «Перспектива», 2011. – С. 214–218.

40. **Юрків Я. І.** Профілактика синдрому «професійного вигорання» у соціальних педагогів. *Матеріали за 8-а Міжнарод. науч. практ. конф.*,

«Настоящи изследвания и развитие». Т. 14. Педагогические науки. София : «Бял ГРАД-БГ» ООД, 2012. С. 78–82.

41. **Юрків Я. І.** Роль соціального педагога в реабілітації дітей з обмеженими можливостями *Materialy Miedzynar. Nauk.-Prakt. Konf. Rozwoj nauk humanistycznych / (27.02.2012 – 29.02.2012)*. Poznan, 2012. P. 114–119.

42. **Юрків Я. І.** Факторы и механизмы социализации студенческой молодежи. *Молодежь. Интеллект. Инициатива*: Всерос. (с международным участием) науч.-практ. конф. студентов, аспирантов, ученых: материалы докладов / Отв. ред. А. М. Дохойн, О. В. Белоус. Армавир: РИО АГПА, 2013. С. 137–140.

43. **Юрків Я. І.** Соціально-психологічний портрет дитини, над якою здійснюється насилля. *Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей*: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції / За заг. ред. проф. О. Кікінежді. Тернопіль: Стереарт, 2014. С. 413–417.

44. **Юрків Я. І.** Специфіка соціальної роботи з сім'ями військовослужбовців. *Актуальні проблеми взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України*: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції / За заг. ред. О. Л. Караман, С. О. Вовк, І. М. Шопіної. Старобільськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2015. С. 114–116.

Юрків Я. І. **Теорія і практика професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення.** – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка. – Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», Старобільськ, 2021.

У дисертації за результатами міждисциплінарного аналізу наукової літератури обґрунтовано науково-теоретичні та практичні засади професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення; узагальнено міжнародний і вітчизняний досвід та схарактеризовано нормативно-правові засади професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення; визначено поняття та наведено класифікацію вразливих категорій населення як об'єкта соціальної роботи; розкрито сутність, структуру та зміст соціальної роботи із вразливими категоріями населення в сучасному освітньому та професійному вимірах.

Розроблено й схарактеризовано систему професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення як сукупності взаємопов'язаних компонентів: ціле-результативного, теоретико-методологічного, суб'єкт-об'єктного, середовищного, змістового та технологічного, що забезпечують формування в них професійної готовності. У межах технологічного компонента обґрунтовано практичні засади системи. Перевірено ефективність розробленої системи, визначено подальші перспективи дослідно-експериментальної роботи.

Ключові слова: професійна підготовка, професійна готовність, майбутні соціальні педагоги, майбутні соціальні працівники, класифікація вразливих категорій населення, соціальна робота, соціально-педагогічна робота, система, технологічний компонент системи.

Юрків Я. И. Теория и практика профессиональной подготовки будущих социальных педагогов и социальных работников к работе с уязвимыми категориями населения. – Квалификационный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.05 – социальная педагогика. – Государственное учреждение «Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко», Старобельск, 2021.

В диссертации обоснованы научно-теоретические и практические основы профессиональной подготовки будущих социальных педагогов и социальных работников к работе с уязвимыми категориями населения. На основании междисциплинарного анализа научной литературы определены теоретические основы исследования: раскрыта сущность профессиональной подготовки будущих социальных педагогов и социальных работников к работе с уязвимыми категориями населения; обобщен международный и отечественный опыт и дана характеристика нормативно-правовым основам профессиональной подготовки будущих социальных педагогов и социальных работников к работе с уязвимыми категориями населения; определены понятия и классификация уязвимых категорий населения как объекта социальной работы; показано место социальной работы с уязвимыми категориями населения в современном образовательном и профессиональном измерениях.

Понятие профессиональной подготовки будущих социальных педагогов и социальных работников к работе с уязвимыми категориями населения определено как целенаправленный процесс и результат формирования готовности будущих специалистов к профессиональной деятельности в совокупности ценностных ориентаций, научно-теоретических знаний,

операционно-практических умений и навыков, индивидуально-личностных качеств, необходимых для выполнения профессиональных задач, связанных с предупреждением, минимизацией или преодолением сложных жизненных обстоятельств для успешной социализации и интеграции в общество этой части общества. Структура профессиональной готовности как результата профессиональной подготовки будущих социальных педагогов и социальных работников к работе с уязвимыми категориями населения представлена как совокупность мотивационно-ценностной, научно-теоретической, операционно-практической, индивидуально-психологической составляющих.

Разработана и охарактеризована система профессиональной подготовки будущих социальных педагогов и социальных работников к работе с уязвимыми категориями населения, которая состоит из единства взаимообусловленных компонентов: целе-результативного, теоретико-методологического, субъект-объектного, средового, содержательного и технологического. В рамках технологического компонента обоснованы практические основы системы. Проверена эффективность разработанной системы, определены дальнейшие перспективы опытно-экспериментальной работы.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, профессиональная готовность, будущие социальные педагоги, будущие социальные работники, классификация уязвимых категорий населения, социальная работа, социально-педагогическая работа, система, технологический компонент системы.

Yurkiv Ya. I. Theory and practice of professional training of future social educators and social workers to work with vulnerable groups of people. – Qualification scientific work on the rights of a manuscript.

Dissertation for Doctor of Pedagogical Sciences degree on specialty 13.00.05 – „Social Pedagogy”. – State institution „Luhansk Taras Shevchenko National University”, Starobilsk, 2021.

Based on the results of interdisciplinary analysis of scientific literature the dissertation substantiates the scientifically theoretical, as well as practical principles of professional training of future social educators and social workers to work with vulnerable categories of population. The research generalizes international and domestic experience and outlines legal framework of professional training of future social educators and social workers to work with vulnerable categories of people. The concept of vulnerable categories of population as an object of social work has been defined, classification of vulnerable categories of population has been given; the essence, structure, and content of social work with vulnerable categories of population within modern educational and professional dimensions has been revealed.

The system of professional training of future social educators and social workers to work with vulnerable categories of population has been developed and characterized as a complex of interconnected components, among which there are: target-effective, theoretically-methodological, subject-objective, environmental, content and technological. All of them ensure the formation of professional readiness among future social educators and social workers who are to work with vulnerable categories of population. In frames of the technological component, practical basis of the system has been substantiated. The efficiency of the developed system has been checked, further prospects of research and experimental work have been defined.

Key words: professional training, professional readiness, future social educators, future social workers, classification of vulnerable categories of population, social work, socially pedagogical work, system, technological component of system.